

Інститут археології НАН України
Чернівецька філія ДП «Науково-дослідний центр
«Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України

Буковинський центр археологічних досліджень
при Чернівецькому національному університеті
імені Юрія Федьковича

АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

5

Інститут археології НАН України
Чернівецька філія ДП «Науково-дослідний центр
«Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України
Буковинський центр археологічних досліджень
при Чернівецькому національному університеті
імені Юрія Федьковича

АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 5

Київ – Чернівці
2014

Редколегія:

акад. НАН України П.П. Толочко (головний редактор)

чл.-кор. НАН України Г.Ю. Івакін

чл.-кор. НАН України О.П. Моця

д.і.н., проф. Д.Н. Козак

д.і.н., доц. Б.М. Боднарюк

к.і.н., доц. Ю.В. Мисько

к.і.н. М.В. Ільків

д.і.н., доц. Л.П. Михайлина (заступник головного редактора)

д.і.н., проф. С.В. Пивоваров (відповідальний секретар)

Рецензенти:

д.і.н., проф. Р.В. Терпиловський

д.і.н., проф. С.А. Скорий

*Друкується згідно рішення Вченої ради Інституту археології НАН України,
протокол № 6 від 16.09.2014.*

Редколегією в основному збережено авторський стиль викладу.

Відповідальність за достовірність наукової інформації та посилань несуть автори.

А 87 Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Чернівецька філія ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці: Видавництво «Черемош», 2014. – Вип. 5. – 410 с.

У збірнику, присвяченому 60-літтю відомого вітчизняного археолога Любомира Павловича Михайлини, вміщено статті з актуальних питань археології, стародавньої та середньовічної історії. Більшість публікацій містять нові матеріали, які вводяться у науковий обіг вперше. Розглядаються проблеми історії матеріальної та духовної культури населення Східної Європи з найдавніших часів до епохи середньовіччя.

Для археологів, істориків, музейних працівників, красназців, учителів історії, викладачів і студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів.

ББК 63.4я43

© Інститут археології НАН України, 2014

© Чернівецька філія ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, 2014

© Буковинський центр археологічних досліджень при ЧНУ, 2014

© Автори статей, 2014

Любомир Павлович Михайлина

ЗМІСТ

<i>Пивоваров Сергій</i> ЮВІЛЕЙ ДОСЛІДНИКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ (ДО 60-РІЧЧЯ ЛЮБОМИРА ПАВЛОВИЧА МИХАЙЛИНИ)	8
<i>Ткачук Тарас</i> КІНЕЦЬ ЕТАПУ С І ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	25
<i>Ільків Микола</i> СКАРБ БРОНЗОВИХ ВИРОБІВ ІЗ ЧЕРНІВЦІВ	67
<i>Підобід В'ячеслав, Усачук Анатолій, Циміданов Віталій</i> ПОХОВАННЯ БІЛОЗЕРСЬКОГО ЧАСУ ІЗ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я	93
<i>Бандрівський Микола</i> ПАМ'ЯТКИ ВЕРХНЬОГО ПРИДНІСТРОВ'Я У ПОСТГОЛІГРАДСЬКИЙ ЧАС: МИХАЛКІВСЬКА ГРУПА (періоди НаВ3-НаС1, 950/920-730/720 рр. до нар. Хр.)	104
<i>Ільчишин Василь, Матвійшина Жанна, Кушнір Анатолій</i> ПАЛЕОПЕДОГЕНЕЗ У МЕЖАХ ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА ВИСОЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ с. МИЛЬНЕ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	122
<i>Войнаровський Віктор</i> ПОТАШНИЦТВО ЯК АРХЕОЛОГІЧНИЙ АРТЕФАКТ	133
<i>Милян Тарас, Чорний Андрій</i> ЧЕРНЯХІВСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ПРИМОЩАНИЦЯ-МАР'ЯНІВКА-І У СЕРЕДНЬОМУ ПОДНІСТРОВ'І	151
<i>Челноков Максим</i> СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В СЕРЕДОВИЩІ ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВАРВАРІВ У ПІЗНЬОРИМСЬКИЙ ЧАС ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЇ	168
<i>Филипчук Андрій</i> ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ПРАЗЬКИХ СЕЛИЩ ВЕРХНЬОГО, СЕРЕДНЬОГО ДНІСТРА ТА ВЕРХНЬОГО ПРУТУ (польові роботи другої половини ХХ ст.)	183
<i>Горбаненко Сергій</i> ПАЛЕОЕТНОБОТАНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК БУКОВИНИ	200

Михайлина Любомир МОГИЛЬНИКИ І СВЯТИЛИЩА РАЙКОВЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПЕРВІСНИХ ВІРУВАНЬ	212
Моця Олександр ВІДОБРАЖЕННЯ НОМАДСЬКО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ВЗАЄМОВПЛИВІВ У МАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ КІНЦЯ I тис. н.е. («керамічний аспект»)	239
Калініченко Віталій, Пивоваров Сергій СЕРЕДНЬОВІЧНІ ПРЕДМЕТИ ОЗБРОЄННЯ ДАЛЬНЬОГО БОЮ З РУХОТИНСЬКОГО ГОРОДИЩА (уроч. КОРНЄШТИ)	254
Томенчук Богдан ІСТОРИЧНА ТОПОГРАФІЯ І ФОРТИФІКАЦІЯ РЕВНЯНСЬКОГО ТОРГОВО-СТРАТЕГІЧНОГО ЦЕНТРУ НА ПРУТСЬКОМУ ПЕРЕХРЕСТІ ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКИХ ШЛЯХІВ	278
Филипчук Михайло ОСНОВНІ ПІДСУМКИ ВИВЧЕННЯ ЛІНІЙ ЗАХИСТУ ПЛІСНЕСЬКОГО ГОРОДИЩА В 2007-2013 рр.	289
Терський Святослав, Маярчак Сергій ГОРОДИЩА НА СХІДНОМУ КОРДОНІ ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ	310
Ягодинська Марина ДО ПИТАННЯ САДИБНОЇ ЗАБУДОВИ НА ПОСЕЛЕННЯХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ	321
Панишко Сергій ТЕХНОЛОГІЧНА «РЕВОЛЮЦІЯ» XIV – XV ст. НА ВОЛИНІ	337
Баюк Віктор ЖИДИЧИНСЬКИЙ МІКРОРЕГІОН В СИСТЕМІ ОКОЛИЦЬ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЛУЧЕСЬКА	347
Добрянський Володимир НОВІ ДАНІ ПРО ГОРОДИЩА ТА ФОРТИФІКАЦІЙНІ СПОРУДИ НА ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ	354
Чайка Володимир ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ ЗБРАЗЬКОГО ЗАМКУ XVII ст. В ПОЛЬСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ	365

Колеснікова Вікторія

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ 379

Яненко Анна

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ
ЕКСПЕДИЦІЙ УРСР У 1920-х – НА ПОЧАТКУ 1930-х рр. 387

Черновол Ірина

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД Ф. ВОВКА ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ 396

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 407

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 408

Віталій КАЛІНІЧЕНКО
Сергій ПИВОВАРОВ

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ПРЕДМЕТИ ОЗБРОЄННЯ ДАЛЬНЬОГО БОЮ З РУХОТИНСЬКОГО ГОРОДИЩА (уроч. КОРНЄШТИ)

У статті автори характеризують предмети озброєння дальнього бою, які були виявлені в уроч. Корнешти поблизу с. Рухотин і попередньо датуються кінцем VIII-X ст. Детально аналізуються наконечники стріл, деталі колчана. Знайдені на городищі предмети озброєння дозволяють отримати важливу інформацію про рівень військової справи та детальніше вивчити військово-політичну історію Середнього Подністров'я у VIII-X ст.

Ключові слова: городище, озброєння, наконечники стріл, колчан.

Віталій КАЛІНІЧЕНКО
Сергей ПИВОВАРОВ

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ПРЕДМЕТЫ ВООРУЖЕНИЯ ДАЛЬНЕГО БОЯ С РУХОТИНСКОГО ГОРОДИЩА (уроч. КОРНЄШТЫ)

В статье авторы характеризуют предметы вооружения дальнего боя, которые были обнаружены в уроч. Корнешты вблизи с. Рухотин и предварительно датируются VIII-X вв. Подробно анализируются наконечники стрел, детали колчана. Найденные на городище предметы вооружения позволяют получить важную информацию об уровне военного дела и подробнее изучить военно-политическую историю Среднего Поднепровья в VIII-X вв.

Ключевые слова: городище, вооружение, наконечники стрел, колчан.

Vitaliy KALINICHENKO
Sergiy PYVOVAROV

MEDIEVAL ARMAMENTS RANGED ATTACKS HAVE FROM RUHOTYN HILLFORT (KORNESHTY)

In this article the authors characterize the subjects ranged weapons, which were discovered in Korneshty near the Ruhotin village and preliminary dated to VIII-X centuries. Analyzed in detail arrowhead, details quiver. Found on the hillfort items of arms yield important information about the level of military affairs and learn more about military and political history of the territory of Middle Dniester in the VIII-X centuries.

Keywords: hillfort, weapons, arrowheads, quiver.

Одними із найбільш важливих питань, які пов'язані з еволюцією військової справи у період раннього середньовіччя є ті, які безпосередньо

стосуються озброєння того часу. Адже саме воно відіграло вагомую роль у вирішенні військових конфліктів. Чільне місце в той час у військах середньовічних держав займало озброєння дальнього бою, до якого відносяться наконечники стріл, деталі луків, колчанів тощо [39, р. 7-27]. Даний тип озброєння був досить популярним у середньовіччі, тому поступово і відбувалася еволюція вищезгаданого типу зброї. Варто відмітити, що у період VIII-X ст. на карті середньовічної Європи було кілька держав, які володіли могутніми військовими формуваннями, серед котрих були і лучники. До них відносилися Франкська, Візантійська імперії, Київська Русь тощо [20, с. 2-4]. Окремо слід відмітити два державних утворення, військова справа яких на сьогодні вивчена ще недостатньо. Це Великоморавська держава, а також Перше Болгарське царство, не говорячи вже про мадярів, скандинавів та печенігів, які поступово в подальшому влилися у їх військову культуру. Перепоною у цьому є суперечка щодо кордонів вищезгаданих державних утворень. Так, дослідження показали, що східний кордон Великої Моравії, можливо, проходив по верхів'ях р. Прут та р. Дністер, тобто в Прикарпатті. Яскравим прикладом Великоморавської військової культури на території Буковини, можливо, є поселення в с. Рідківці, де виявлені предмети озброєння, характерні для неї ювелірні вироби [25, с. 22-38; 27, с. 384-390]. Щодо кордонів Першого Болгарського царства, то, можливо, його північною межею була р. Дністер [5, с. 229; 18, с. 20-21; 37, с. 124-143; 2, с. 67-77]. Таким чином, території Середнього Подністров'я та Верхнього Попруття у період раннього середньовіччя могли входити до сфер впливу вищезазначених державних формувань. Військово-політичні події у кінці VIII-X ст. у Середньому Подністров'ї та Верхньому Попрутті у писемних джерелах висвітлені досить фрагментарно, тому основними джерелами дослідження історії регіону у цей час є археологічні.

За останні роки у даному регіоні було виявлено досить значну кількість зброї епохи середньовіччя, що дозволяє краще дослідити військову справу цих територій, простежити взаємозв'язки та взаємовпливи [35, с. 17-34]. Тому метою даної роботи є введення у науковий обіг нових знахідок предметів озброєння дальнього бою з городища поблизу с. Рухотин, здійснення їх типології та проведення аналізу. Щодо історіографічної бази проблеми, то вона є досить значною, але варто зазначити, що не усі аспекти військової справи дослідниками розглядалися. Зокрема на сьогодні немає узагальнюючих робіт щодо озброєння дальнього бою з території Великої Моравії, фактично відсутні роботи по ранньосередньовічній військовій справі з Румунії та Молдови, території яких, можливо, також входили до окремого комітату території *«Отвьддунавской Българии»*. Серед найбільш вагомих робіт слід виділити дослідження В. Йотова [15; 16], Д. Рабовянова [32], Г. Фехер [36] по озброєнню та фортифікації Першого Болгарського царства, А. Руткаї [43, с. 119-216; 44, с. 245-395],

П. Жаковського [45, с. 219-270] щодо озброєння Великої Моравії, а також досить фундаментальні роботи Й. Хампеля [50] по озброєнню мадяр та О. Медведєва [20] щодо предметів озброєння дальнього бою з території Київської Русі та суміжних територій.

Наконечники стріл, про які піде мова, було виявлено під час охоронних досліджень поблизу с. Рухотин (уроч. Корнешти) Чернівецької обл., які проводилися Чернівецькою філією ОАСУ ІА НАН України у 2004-2009 рр. Певна їх частина, а саме ланцетоподібні наконечники стріл, вже опубліковані [17, с. 23-42]. Металографічний аналіз даних наконечників було зроблено раніше [22, с. 70-76], тому увагу ми зосередимо в основному на типологічному аспекті.

Проведені дослідження показали, що пам'ятка за багатством матеріалу може бути зарахована до категорії суспільно-економічних центрів у гнізді поселень і датована в межах VIII-X ст. Городище було відкрито Б. Тимощуком, пізніше обстежувалося О. Приходнюком, який зафіксував біля нього слов'янське урнове поховання [30, с. 101, 109]. У VI-VII ст. тут було тільки одне поселення, а у VIII-X ст. до Рухотинського гнізда належало вже близько 11 поселень [34, с. 86-87].

Фортифікації городища в с. Рухотин, від якого збереглася система масивних валів та глибоких ровів, становлять собою доволі унікальну оборонну систему та знаходяться в уроч. Корнешти (рис. 1, 1). Вони розташовуються на високому мисі у північній частині однойменного села. Центральна площа городища має розміри 220×170 м і обмежена валом, а з напільного боку проходять ще три вали. Городище має прямокутну форму і численні аналогії [32, с. 111-129; 23; 40].

На території Рухотинського городища всього виявлено близько 150 наконечників стріл різних типів. Усі вони поділяються на черешкові та втульчасті. Третину з них становлять бронебійні наконечники стріл, які є досить рідкісними для регіону, так як дозволяють, в свою чергу, визначити рівень розвитку захисного озброєння. Розглянемо їх детальніше.

Перший наконечник стріли (рис. 2, 1) має довжину 10,4 см, довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 6 см; до черешка – 6,8 см, довжина черешка – 3,2 см. Щодо симетричних даних наконечника стріли, то усі грані мають довжину 0,6 см, товщина граней становить 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,6 см, діаметр упора – 0,9 см, діаметр бойового бронебійного вістря стріли становить 1 см, діаметр черешка – 0,5 см, пропорції наконечника стріли – 1:9. Маса наконечника становить 16,3 г. Не деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 2) довжиною 8,2 см також не деформований. Довжина від вістря бойової головки до черешка становить 5,9 см. Довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,7 см. Діаметр упора становить 0,8 см, діаметр бойового бронебійного вістря –

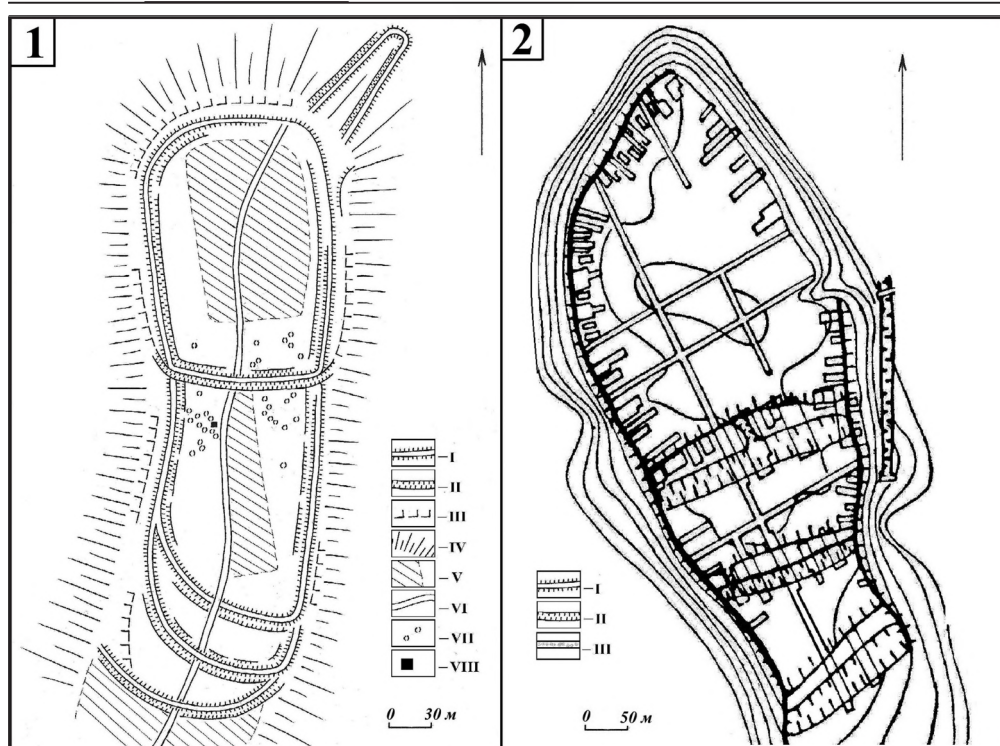

Рис. 1. Плани городищ: 1 – с. Рухотин (уроч. Корнешти) (за С. Пивоваровим, М. Ільківим): I – вал, II – рів, III – ескарп, IV – стрімкий схил, V – розорана площа, VI – ґрунтова дорога, VII – западини напівземлянок, VIII – розкопане житло; 2 – Фундул-Герсей (Румунія) (за М. Петреску-Димбовіце, Д. Теодором): I – вал, II – рів, III – розкопані ділянки городища.

1 см, діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса наконечника становить 9,65 г.

Третій наконечник (рис. 2, 3) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника стріли симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів – 2,5 см. Черешок наконечника стріли є деформованим, що вплинуло і на форму наконечника стріли, внаслідок чого упор зберігся з одного боку на довжину 0,3 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 1 см, найбільший діаметр деформованого черешка становить 0,6 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса – 8,85 г.

Четвертий наконечник стріли (рис. 2, 4) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,5 см, довжина черешка – 4,5 см. Довжина граней наконечника стріли становить 0,7 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів 2 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, діаметр черешка – 0,5 см.

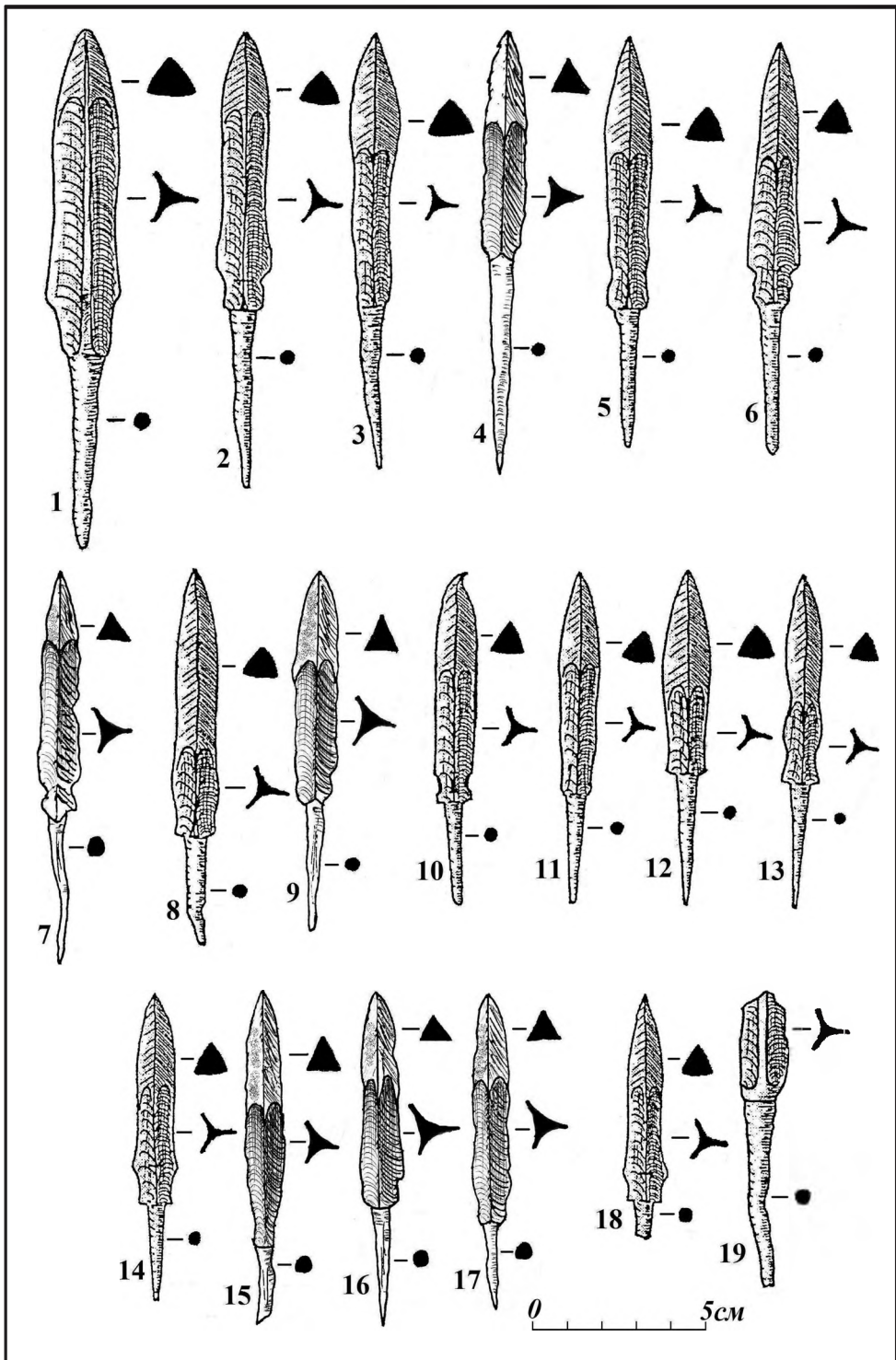

Рис. 2. Середньовічні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти).

Пропорції наконечника становлять 1:9. Маса виробу – 8,85 г. Наконечник не деформований.

П'ятий наконечник (рис. 2, 5) має довжину 8,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату становить 4,9 см, до черешка – 5,5 см. Довжина черешка – 2,9 см. Грані наконечника стріли мають довжину 0,3 см. Товщина їх становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,4 см. Найбільший діаметр упора наконечника стріли становить 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:8. Маса – 10,05 г. Наконечник не деформований.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 6) має довжину 8,3 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 0,7 см. Довжина черешка становить 3 см. Грані наконечника стріли симетричні та мають довжину 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів становить 2,3 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника стріли – становить 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 9,15 г. Наконечник деформований.

Сьомий бронебійний наконечник (рис. 2, 7) має довжину 8,1 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 5,1 см. Довжина черешка – 3 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,6 см. Товщина граней – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів становить 1,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника становить 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 5,35 г. Наконечник дещо пошкоджений та деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 8) має довжину 7,7 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 2,2 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,5 см. Товщина граней – 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку отворів – 3,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 9,55 г. Черешок наконечника пошкоджений та деформований.

Дев'ятий наконечник стріли (рис. 2, 9) має довжину 7,3 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,7 см, довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,7 см. Товщина граней наконечника – по 0,2 см кожна. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря – 1 см. Найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:7, маса – 5,55 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 10) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,1 см, до черешка – 4,7 см. Довжина черешка – 2 см. Грані наконечника симетричні. Довжина їх – 0,8 см кожна. Товщина грані – 0,3 см. Довжина від деформованого бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,1 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 6,6 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 11) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4 см, до черешка – 4,6 см. Довжина черешка – 2,1 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить по 0,4 см. Товщина кожної грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора наконечника – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,4 г.

Дванадцятий наконечник стріли (рис. 2, 12) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,4 см кожна. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 7,3 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 13) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 5,8 г. Наконечник деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 14) має довжину 6,2 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,5 см, до черешка – 4,3 см. Довжина черешка – 1,9 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,6 см. Пропорції наконечника стріли – 1:6, маса – 6,8 г.

П'ятнадцятий наконечник стріли (рис. 2, 15) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,7 см, до черешка – 5,2 см. Довжина черешка – 1,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,7 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів –

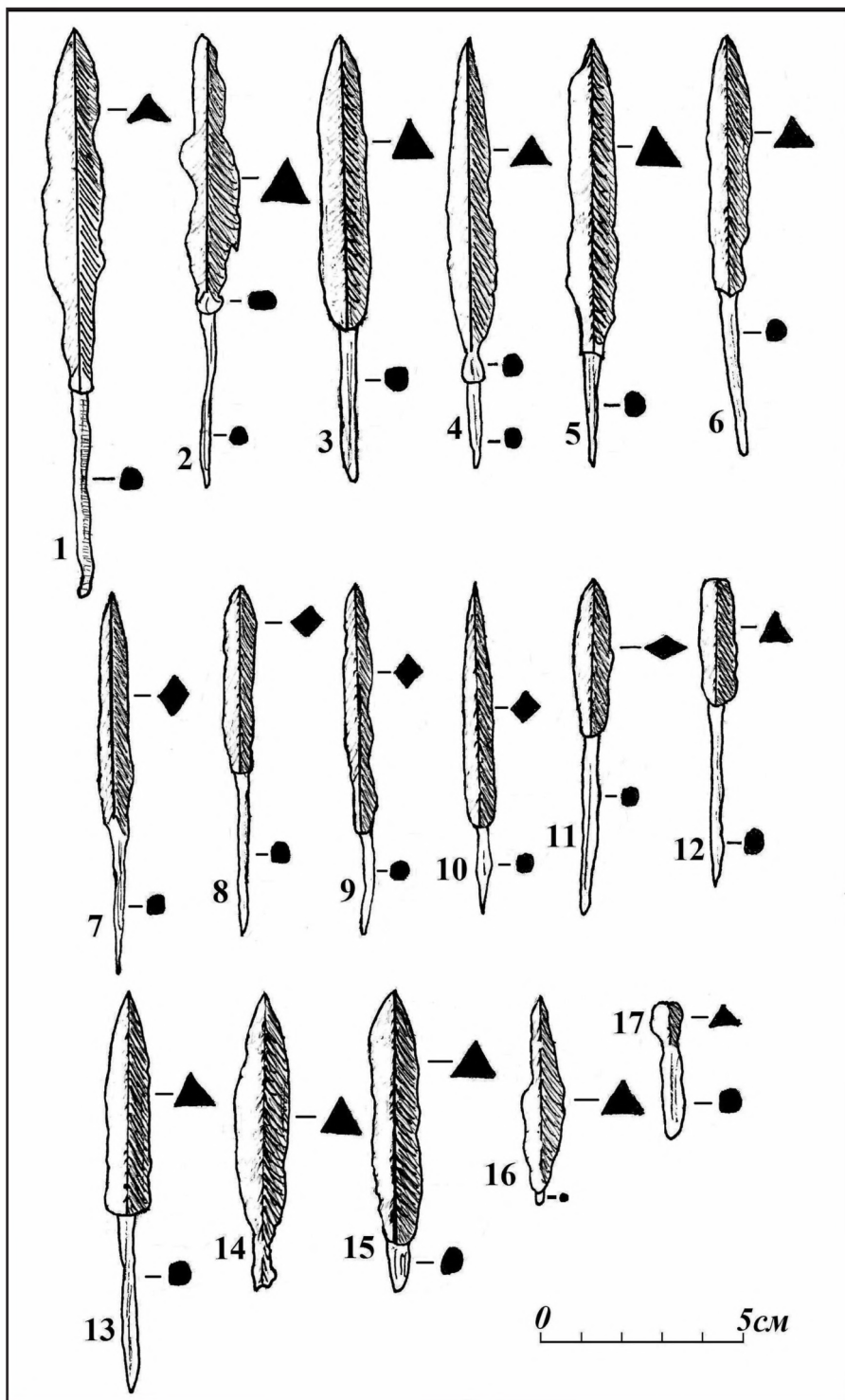

Рис. 3. Бронзбійні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти).

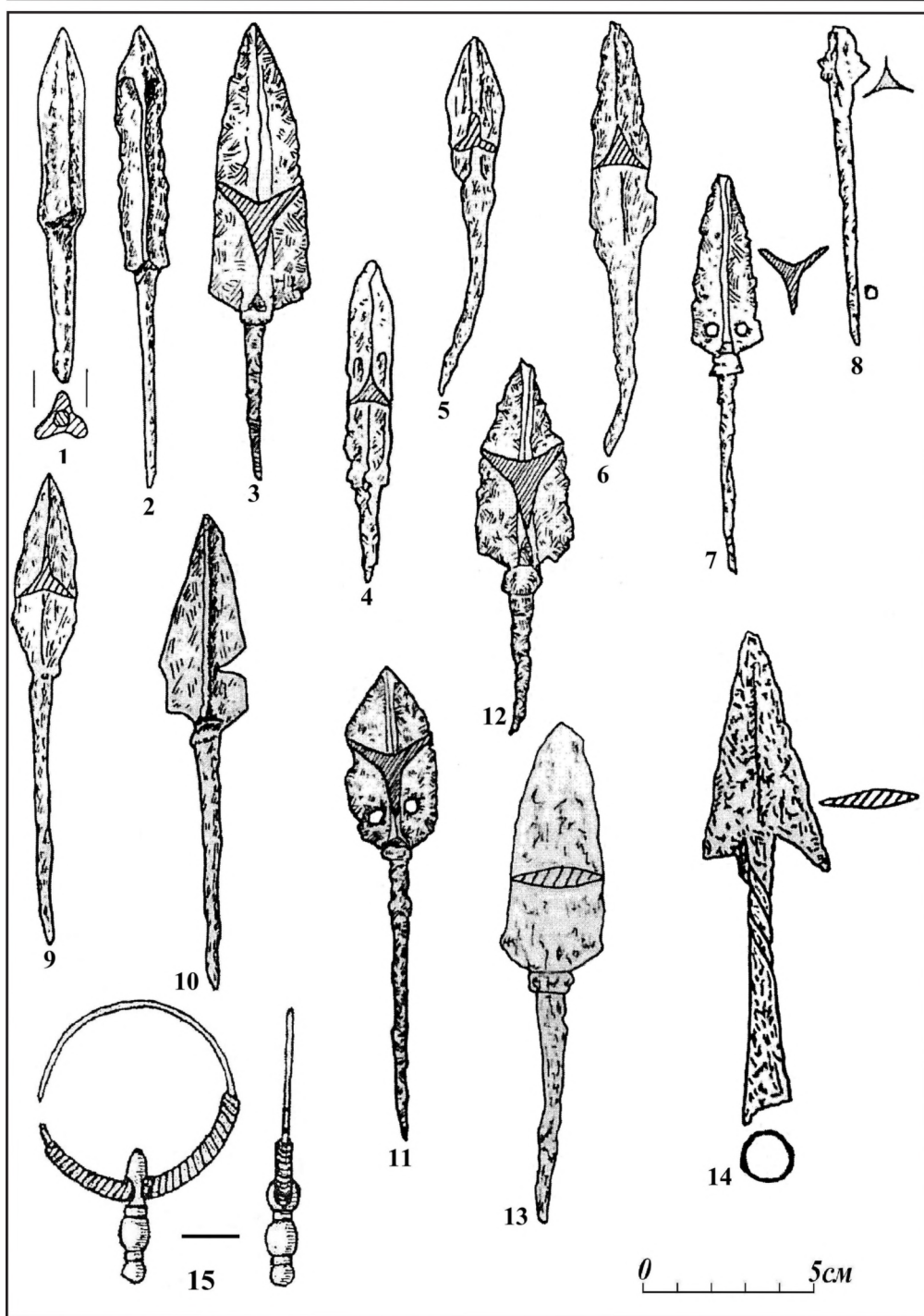

Рис. 4. Наконечники стріл з Пастирського городища – 1-14 (за О. Приходнюком);
скроневе кільце з Рухотина (уроч. Корнешти) – 15.

2,4 см. Упор наконечника пошкоджений. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,75 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 16) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,8 см, до черешка – 4,4 см. Довжина черешка становить 2,4 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 4,2 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 17) має довжину 6,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,2 см, до черешка – 4,7 см. Довжина деформованого черешка – 1,7 см. Грані наконечника пошкоджені, симетричні, кожна з яких має довжину по 0,5 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:6, маса – 4,1 г.

Вісімнадцятий наконечник (рис. 2, 18) пошкоджений і має довжину 5 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина пошкодженого черешка – 0,8 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр пошкодженого черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 5,75 г.

Останній з виявлених наконечників даного типу (рис. 2, 19) має довжину 6 см. Наконечник пошкоджений. У нього відсутня верхня частина, а черешок – деформований. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 1,9 см, до черешка – 2,2 см. Довжина черешка – 3,8 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,4 см. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжину від бронебійного вістря до початку лопастних отворів визначити не можливо, а відстань від початку наконечника до перехвату – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Приблизні пропорції наконечника – 1:8, маса – 4,5 г.

Усі вищеперераховані наконечники стріл за типологією О. Медведєва відносяться до типів 17 та 18, а саме – кілеподібні вузькі трьохлопастні, де бойова головка наполовину, а то й на чверть є трьохгранною. Отвори в лопастях одразу ж переходять в черешок, утворюючи при цьому «універсальний упор». О. Медведєв стверджує, що період поширення подібних наконечників стріл – VIII-IX ст. Дослідник

вважає, що на початку X ст. вони виходять з ужитку [20, с. 43]. Але тут необхідно відмітити кілька важливих аспектів. По-перше, даний тип наконечників стріл є досить рідкісним, тому ще не знайшов свого належного висвітлення в історіографії. По-друге, на сьогодні існує кілька версій їх етнічної приналежності та хронологічного періоду побутування. Аналогічні наконечники стріл були виявлені на Пастирському городищі О. Приходнюком загальною кількістю 6 екземплярів (рис. 4, 1-6). Дослідник вказує, що такі вістря були типовим спорядженням лучника-кочовика [29, с. 28]. Вони набули поширення у VII-VIII ст. від Північного Кавказу до Середньої Європи. О. Приходнюк стверджує, що даний тип наконечників стріл був знайдений на аварських могильниках Сегвар, Гайдудороч, Сінпетру [29, с. 28], Желовцях в похованні № 52 (рис. 7, 4) [49, с. 193] тощо, і значно рідше вони трапляються на слов'янських пам'ятках. Зважаючи на те, що подібні наконечники стріл були знайдені в слов'яно-аварських могильниках, можна розглядати тезу, що вищепераховані наконечники є аварськими. Окрім того, важливо відзначити, що до 811 р. Аварський каганат повністю був підкорений ханом Крумом, а окремі аварські військові загони, які залишилися на території знищеної держави були взяті ним як союзницькі та брали участь у його військових кампаніях. Так, «Анонімна ватиканська розповідь», написана у XII ст., розповідає про війну хана Крума з візантійським імператором Никифором I Геніком (802-811 рр.). Для війни з імператором хан взяв «...като наемници авари и околните склавинии¹...» [10, с. 23]. Інша «Анонімна хроніка» XI ст. розповідає про похід хана Крума на Царгород у 813 р., до війська якого входили «...и авари, и всичките склавинии...» [10, с. 25]. Тобто, виходить що на Рухотинському городищі міг перебувати або його штурмувати аварський контингент військ, хоча дана гіпотеза ще потребує подальшого археологічного підтвердження. Окрім того, виявлений контингент наконечників стріл не відповідає традиційним аварським типам, які виявлені на інших пам'ятках цього часу.

Іншою, і на наш погляд, найбільш ймовірною теорією походження та побутування даного типу наконечників стріл є візантійсько-вірменська. Справа в тому, що подібного типу наконечники стріл знаходять на території сучасного Кавказу. Зокрема найбільше їх виявлено у теперішньому с. Цебельда в Абхазії, де знаходилася колись фортеця Цибіліум, яка була знищена візантійськими військами [7; 8, с. 121-164]. Тому на сьогодні більшість дослідників вважають наконечники даного типу – візантійськими. Аналогічні предмети озброєння дальнього бою з археологічних комплексів Цебельди датуються кінцем IV-V ст. В Подунав'ї подібні стріли відомі в комплексах V ст. Використовувалися ці наконечники досить довго. На поселенні Мангуп в Криму аналогічна

¹ Етнізм «склавинии» у джерелах означає слов'янське населення окремих територій, котрі входили до складу Першого Болгарського царства.

стріла була виявлена в шарі IX ст., а також на поселенні Замятино-7 (рис. 7, 8) [24, с. 146].

Іншими гіпотезами етнічної приналежності вищезгаданих наконечників стріл є мадярська та печенізька. Так, схожі наконечники стріл були виявлені на території Угорщини та в подальшому описані Й. Хампелем [50, с. 165-185]. Дослідник вказує, що вони потрапили на озброєння до маляр внаслідок переселення їх через території Хазарського каганату. Також існує гіпотеза, яка вказує на праболгарське походження даних наконечників стріл, внаслідок того ж таки переселення на територію, де Аспарухом і було утворено Першу Болгарську державу.

На Рухотинському городищі також були знайдені суцільні бронебійні наконечники стріл, загальною кількістю 17 екземплярів.

Перший наконечник стріли (рис. 3, 1) має довжину 9,9 см. Довжина від вістря до черешка становить 6,3 см. Довжина деформованого черешка складає 3,6 см. Грані наконечника стріли трикутні, пошкоджені, кожна з яких має довжину 0,4 см. Найбільший діаметр упора становить 0,4 см. Діаметр бойової головки наконечника – 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:6, маса – 8 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 3, 2) має довжину 7,9 см. Довжина до перехвату – 4,5 см, до черешка – 4,9 см. Довжина деформованого черешка – 3 см. Грані наконечника пошкоджені, симетричні, кожна з яких має довжину по 0,5 см. Найбільший діаметр упора – 0,5 см. Діаметр бойової головки – 1 см, а найбільший діаметр черешка – 0,2 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 4,15 г.

Інший наконечник стріли (рис. 3, 3) зберігся краще. Його довжина становить 7,8 см. Довжина від вістря до верхньої частини черешка – 5,1 см, довжина черешка – 2,7 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину 0,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойової головки становить 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 8,45 г.

Четвертий наконечник стріли (рис. 3, 4) має довжину 7,5 см. Довжина до перехвату – 5,5 см, до черешка – 6 см. Довжина черешка – 1,5 см. Грані наконечника стріли симетричні, але пошкоджені. Довжина лівої грані 0,7 см, правої та лівої нижньої – 0,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойової головки – 0,8 см. Найбільший діаметр черешка – 0,2 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 4,35 г.

Наступний наконечник (рис. 3, 5) є пошкодженим і має довжину 7,4 см. Довжина до початку перехвату – 4,8 см, до черешка – 5,5 см. Довжина черешка – 1,9 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см, діаметр бойової головки – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 5,4 г.

Інший наконечник стріли (рис. 3, 6) має довжину 7,3 см. Довжина від початку вістря до черешка – 4,5 см. Довжина деформованого черешка

– 2,8 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,5 см. Діаметр бойової головки – 0,6 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 4,45 г.

Сьомий наконечник (рис. 3, 7) має довжину 6,6 см. Довжина від вістря до черешка – 4,4 см. Довжина черешка – 2,2 см. Перетин пера наконечника ромбоподібної форми, грані якої мають довжину по 0,5 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойової головки наконечника – 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 4,7 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 3, 8) має довжину 6,1 см. Довжина від вістря до черешка становить 4,4 см. Довжина деформованого черешка – 1,7 см. Чотири грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,4 см кожна. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойової головки – 0,6 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:3, маса – 5 г.

Інший наконечник (рис. 3, 9) пошкоджений і має довжину 6,1 см. Довжина від вістря до черешка – 4,4 см. Довжина деформованого черешка – 1,7 см. Грані наконечника симетричні та мають довжину по 0,4 см кожна. Найбільший діаметр упора – 0,3 см. Діаметр бойової головки наконечника – 0,3 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 2,4 г.

Десятий наконечник стріли (рис. 3, 10) має довжину 5,8 см. Довжина від вістря до черешка – 4,3 см. Довжина черешка – 1,5 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,4 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойової головки – 0,5 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 3,7 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 3, 11) має довжину 5,9 см. Довжина від вістря до черешка – 2,7 см. Грані наконечника симетричні: ліва та ліва нижня грані – 0,5 см, права та права нижня грані – 0,4 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойової головки наконечника – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:2, маса – 5,7 г.

Інший наконечник стріли (рис. 3, 12) пошкоджений і має довжину 5,3 см. Довжина від початку зламаного вістря до черешка – 2,2 см. Довжина черешка – 3,1 см. У перетині пера наконечник має форму трикутника, грані – довжину по 0,3 см кожна. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Діаметр бойової головки – 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,2 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 2,6 г.

Тринадцятий наконечник (рис. 3, 13) має довжину 7 см. Довжина від вістря до черешка – 3,9 см. Довжина черешка – 3,1 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,6 см кожна. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойової головки – 0,6 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 5,6 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 3, 14) пошкоджений і має довжину 5,2 см. Довжина від вістря до початку перехвату – 4,4 см, до кінця перехвату – 5,2 см. Черешок у наконечника відсутній. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,8 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойової головки наконечника – 0,8 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 6,45 г.

Інший наконечник стріли (рис. 3, 15) пошкоджений і має довжину 5,2 см. Довжина від вістря до черешка – 4,4 см. Черешок завдовжки 0,8 см пошкоджений. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,7 см кожна. Найбільший діаметр упора – 0,5 см. Діаметр бойової головки – 0,7 см. Найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 6,05 г.

Шістнадцятий наконечник стріли (рис. 3, 16) пошкоджений і має довжину 3,6 см. Довжина від вістря до черешка – 3,4 см. Довжина пошкодженого черешка – 0,2 см. Грані наконечника пошкоджені, кожна з яких має довжину по 0,5 см. Найбільший діаметр упора – 0,3 см. Діаметр бойової головки – 0,4 см, найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:3, маса – 1,8 г.

Останній з виявлених бронебійних наконечників (рис. 3, 17) має довжину 2,4 см і є пошкодженим. Довжина від початку зламаного вістря до черешка – 1 см. Довжина черешка – 1,4 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,2 см кожна. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойової головки – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:4, маса – 1,1 г.

Даний тип наконечників стріл є досить рідкісним як для території регіону, так і для території Європи в цілому, так як аналогічні наконечники стріл були виявлені лише на території Болгарії та кілька екземплярів на території Русі [15, с. 29-30]. За типологією В. Йотова, даний тип відноситься до II групи – багатогранні наконечники стріл [15, с. 29-30]. Екземпляри з Рухотина можна віднести до типу 1 – тригранні, варіант А, та типу 3 – чотиригранні, ромбічні в перетині, варіант А. Наконечники стріл типу 1, аналогічні знахідкам з Рухотина були виявлені у болгарських похованнях у с. Кюлевча, Нижній Луковіт-1, Ножарево, Кладенці, Цар Асен [15, табл. XXII-XXIV]. Датуються вони VIII-IX ст. Всього подібних наконечників на території Болгарії виявлено 24 екземпляри. Також подібні наконечники були виявлені в Плісці та Великому Преславі. Наконечників стріл типу 3, варіанту А на території Болгарії знайдено найбільше – 14 екземплярів: в Плісці – 1 екз., Великому Преславі – 3 екз., городищах та селищах – 10 екз. Датуються наконечники стріл IX-XI ст. В. Йотов стверджує, що подібні наконечники стріл були досить рідкісними, так як потребували довготривалої ковальської роботи [15, с. 31]. Це ще раз пояснює важливість та унікальність знахідок даних типів наконечників стріл на городищі в Рухотині. Так, хроніка Невідомого автора XI ст. вказує, що готувавши похід на Константинополь хан Крум: «...и подставки за

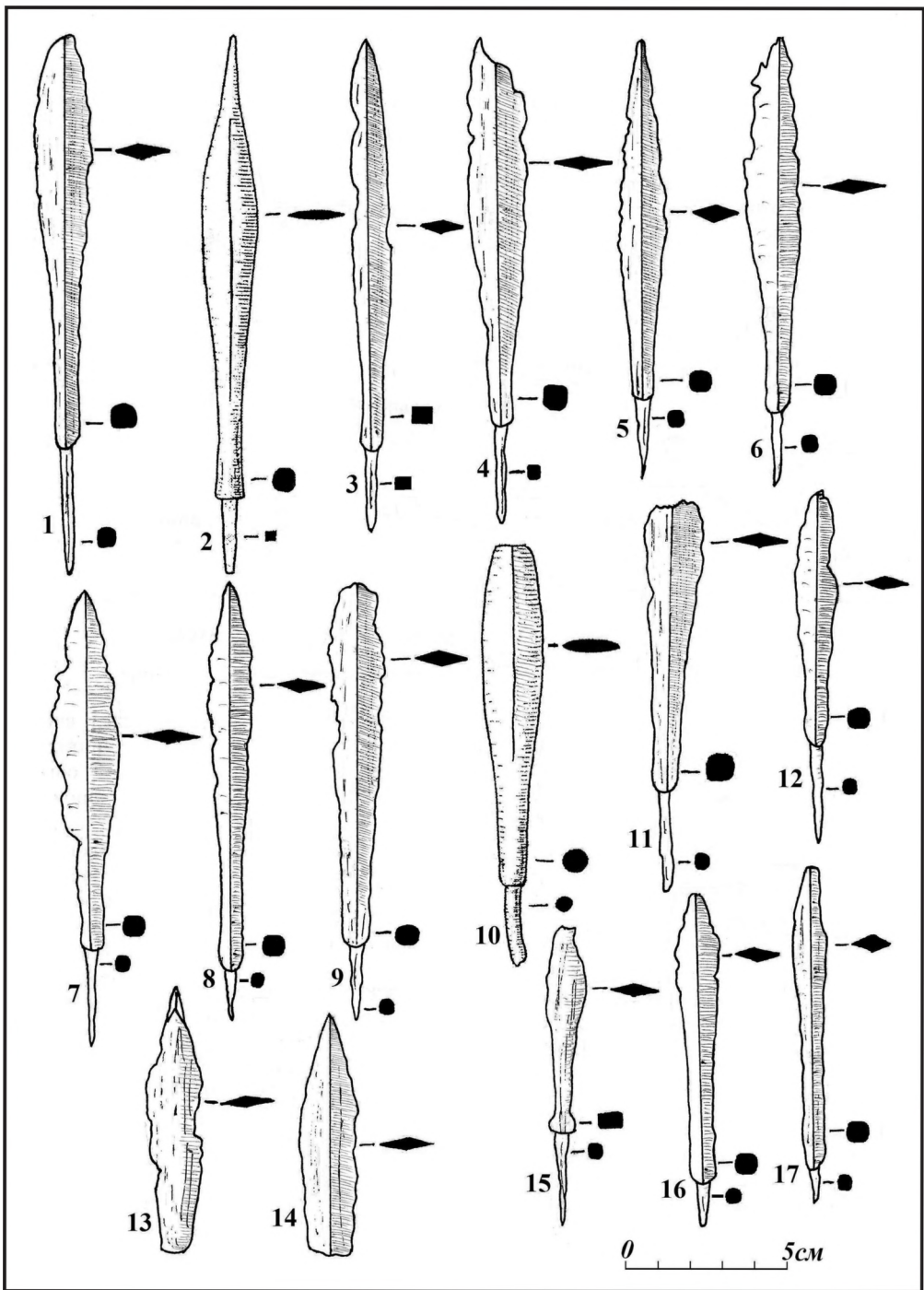

Рис. 5. Ланцетоподібні наконечники стріл з городища (тип 62).

изхвърляне на стрели, огнехвъргачки и каменохвъргачки, скорпиони за хвърляне на стрели, прашки – изобщо всякакви съоружения...» [10, с. 24]. Тобто озброєння дальнього бою у хана було одним із найважливішим при поході та веденні самих бойових дій. Щодо типології О. Медведєва, то варто відмітити, що наконечники стріл (рис. 3, 1-6, 13-17) відносяться до типу 76, підтипу 2 – пірамідальні трьохгранні з порівняно видовженим вістрям [20, с. 56]. Дослідник вважає, що період поширення таких наконечників стріл – X-XII ст. [20, с. 56]. Аналогічні знахідки дослідник вказує з Гнездовського могильника, Єсимауцького городища та Дівич-Гори. Наконечники стріл (рис. 3, 7-12), за типологією О. Медведєва, відносяться до типу 95 [20, с. 60-61]. Це типові протикольчужні наконечники стріл. Вони були широко поширені на території Центрально-Східної Європи з VIII по XIV ст. Аналогічні наконечники стріл виявлені у Новопокровському, Поломському могильниках, на Архангельському городищі тощо [20, с. 61].

Значний відсоток серед загальної кількості наконечників стріл, виявлених на Рухотинському городищі займають стріли ланцетоподібної форми. Загалом, їх на городищі виявлено 31 екземпляр різних типів (рис. 5; 9). Так, за класифікацією О. Медведєва, подібні наконечники стріл відносяться до типів 62, 77, 78, 79, і мають північноєвропейське походження. Перо ланцетоподібних наконечників з Рухотинського городища за аналогіями з території Європи є плоским, трикутним, квадратним та ромбоподібним. Досить багато знахідок подібних наконечників стріл походять з Норвегії, Швеції, території Північно-Західної Росії, близько 100 екземплярів – з території Білорусі тощо. На сьогодні в історіографії поширена думка про те, що подібні наконечники стріл активно використовувалися в епоху вікінгів, тобто у IX-XI ст. Найближчі аналогії знахідкам з Рухотинського городища походять з городищ Прудники, Виповзів, Шестовиця, Новгород, Сарське, Бірка, Хедєбу тощо [17, с. 23-42].

Таким чином, підсумовуючи сказане щодо наконечників стріл, можна констатувати, що на городищі перебували, або ж брали участь в його облозі, професійні воїни-лучники, які володіли досить ефективними типами наконечників стріл, котрі могли пробивати не лише кольчуги, а можливо, й ранні ламелярні пластини, які за знахідками на території сучасної Болгарії отримали назву «*ризници*» [15, с. 120-129]. Не виключено, що на території городища могли виготовлятися наконечники стріл окремих типів.

На городищі виявлено також деталі кріплення колчана. Перша з них – це залізний гачок, який складається з двох частин (рис. 6, 1). Перша частина – залізна пластинка, верхня частина якої має кілеподібне закінчення, а нижня частина має діагональні закінчення, які переходять в гачок. До пластини із зовнішнього боку прилягають дві скоби, які з внутрішнього боку виходять в отвори, котрі прикріплювалися до ремня колчана

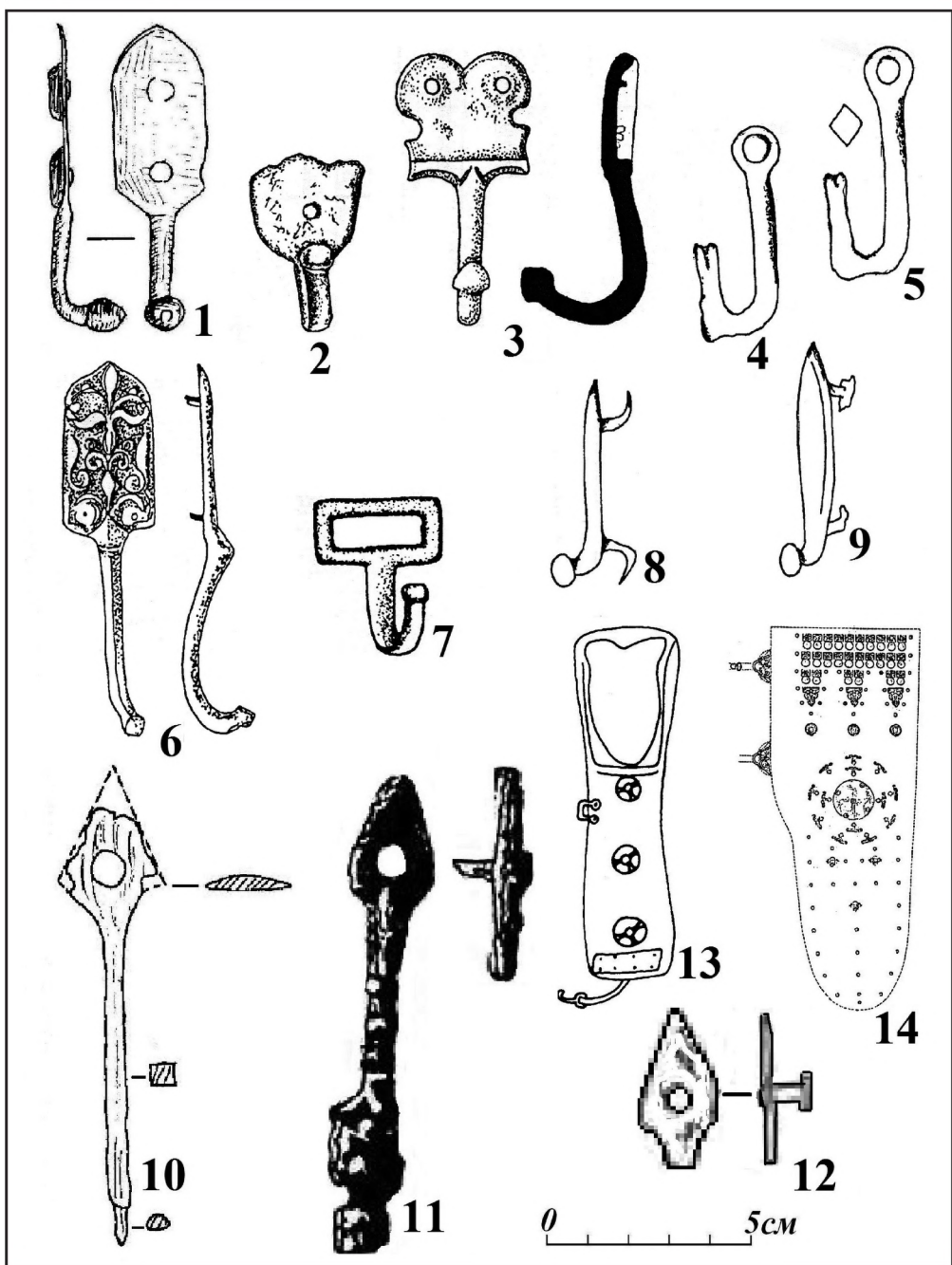

Рис. 6. Деталі середньовічних колчанів: 1 – гак для підвішування колчана з Рухотина (уроч. Корнешти); гачки для підвішування колчана: 2, 3, 6, 8, 9 – з північно-східної Болгарії; 4, 5 – с. Скала (Болгарія), 7 – с. Одърци (Болгарія) (за В. Йотовим); скоби для закріплення деталей колчана: 10 – Рухотин (уроч. Корнешти), 11 – Шекес-Феєрвар (Угорщина) (за Й. Хампелем), 12 – Шаркадкерестур (Угорщина) (за П. Меддеші); 13, 14 – реконструкції середньовічних колчанів (за В. Йотовим).

(рис. 6, 13, 14). Друга частина – це самий гачок, котрий кріпився до одягу воїна і зігнутий в даному випадку на 90°. На кінці гачка – потовщення. Розміри знахідки наступні: загальна довжина – 7,7 см, найбільша ширина – 2,4 см, довжина залізної пластини – 4,8 см. Довжина до першого отвору – 1,4 см. Відстань між першим та другим отворами – 1,5 см. Довжина від кінця останнього отвору до кінця пластини – 0,9 см. Діаметр отворів – 0,5 см. Довжина гачка до зігнутого кінця – 2,5 см, довжина зігнутого кінця гачка до потовщення – 0,8 см, до кінця потовщення – 1,8 см. Діаметр потовщення на кінці гачка – 1 см. Товщина виробу без скоб на зовнішньому боці – 0,2 см, товщина зі скобами – 0,4 см. Довжина скоб із зовнішнього боку – 1 см. Товщина гачка – 0,6 см. Найближчі аналогії даному виробу походять з північно-східної Болгарії (рис. 6, 2, 3, 6, 8, 9) [15, с. 33]. Також схожі гачки для кріплення колчана були виявлені на селищі IX-XI ст. у с. Одерці (рис. 6, 7) [12, с. 110], на городищі у с. Скала (рис. 6, 4, 5) [16, с. 108] та на городищі Бржецлав-Поганско у Словаччині [41, tabl. D 1]. Хронологічно подібні гачки датуються кінцем VIII – початком X ст. Як вказує О. Медведєв, наявність гачка у колчані свідчить про те, що він належав кінному лучнику [20, с. 17-20].

Також на городищі була знайдена скоба від колчана (рис. 6, 10). Вона погано збереглася. Верхня, нижня та бокова частини знахідки пошкоджені. Скоба являє собою стержень, який у верхній частині має ромбоподібне закінчення з отвором посередині. Нижня частина кріпилася до іншої скоби, підтримуючи колчан зверху. Від нижньої частини зберігся черешок. Довжина знахідки становить 11,1 см. Довжина ромбоподібного навершя – 3,3 см, довжина стержня до черешка – 6,8 см, довжина черешка – 1 см, найбільша ширина стержня – 0,6 см, ширина ромбоподібного навершя та черешка – 0,4 см, діаметр внутрішнього отвору – 0,8 см. Маса – 5,65 г. Дослідники відносять знахідку подібного типу до спорядження мадярського лучника кінця IX – початку X ст. [50, s. 178]. Аналогічні скоби походять з могильників Шекес-Феєрвар (рис. 6, 11) [50, s. 178], в похованні № 81 у с. Шаркадкерестур (рис. 6, 12) [51, l. 487-511] тощо.

Важливо відмітити те, що за топографічним плануванням, найближчою аналогією до городища в Рухотині є укріплення Фундул-Герцей (рис. 1, 2), яке знаходиться на території Румунії. Так, лінія оборони на городищі також потрійна, і важливо те, що на городищі також були виявлені досить рідкісні предмети озброєння [46; 47], серед яких – два наконечники списів (рис. 7, 1, 7), які датуються за аналогіями з Болгарії – серединою VII – серединою IX ст., та чотири наконечники стріл (рис. 7, 2, 3, 5, 6), один з яких – втульчастий двошипний (рис. 7, 3), відноситься до впливів військової культури Великої Моравії у Першому Болгарському царстві [42]. Датуються він IX ст. Інші три наконечники стріл листовидні, болгарських типів, які датуються VIII-X ст. На городищі була знайдена також рідкісна шабельна гарда (рис. 7, 9), аналогії якій були знайдені у Болгарії, зокрема у північно-східній Болгарії (рис. 8, 1, 13), Великому

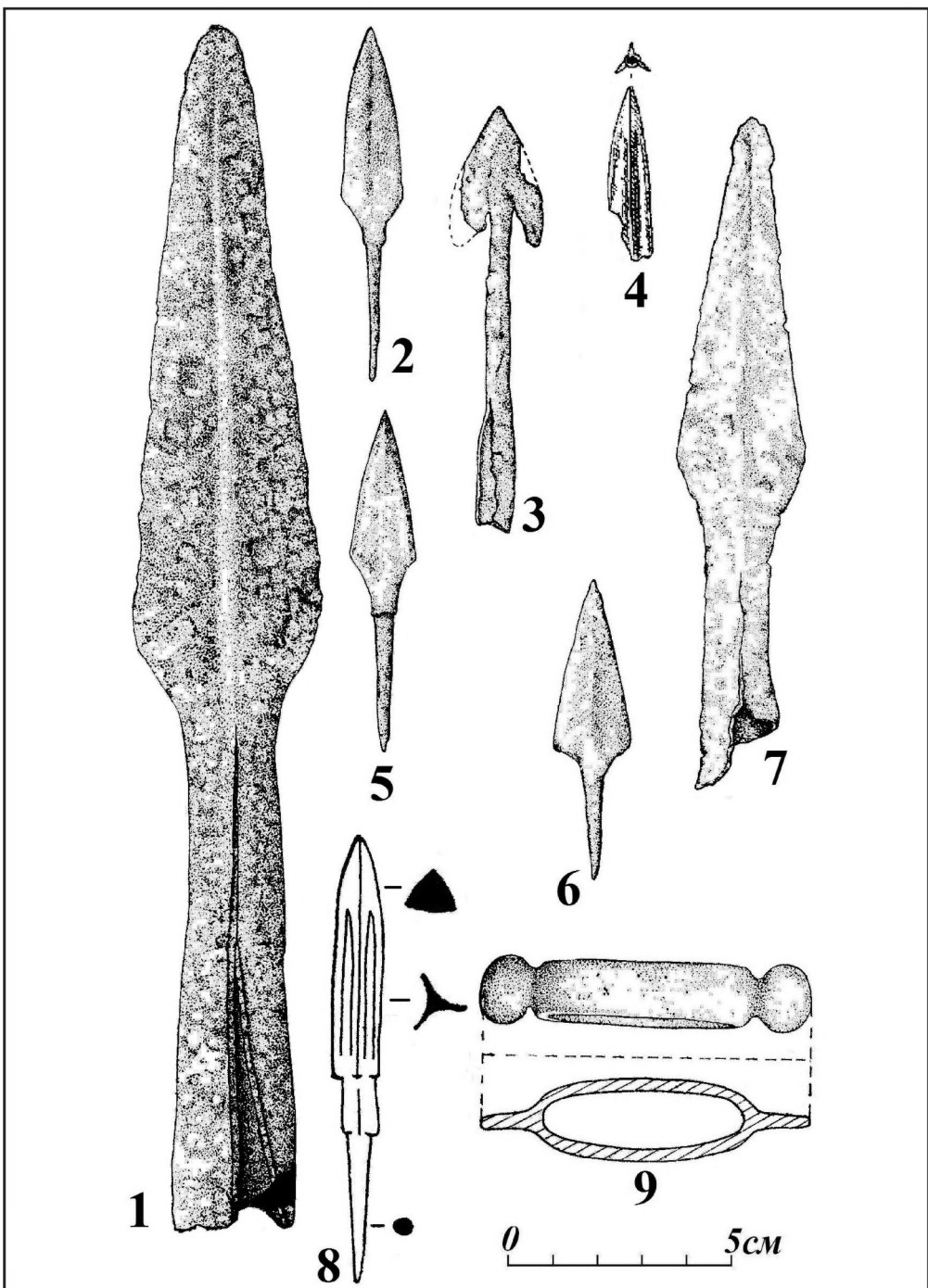

Рис. 7. Середньовічні предмети озброєння: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 9 – Фундул-Герцей (за М. Петреску-Димбовіце, Д. Теодором); 4 – наконечник стріли з поховання № 52 у с. Желовці (Середнє Подунав'я) (за З. Жилінською); 8 – наконечник стріли з поселення Замятіно-7 (Росія) (за А. Обломським).

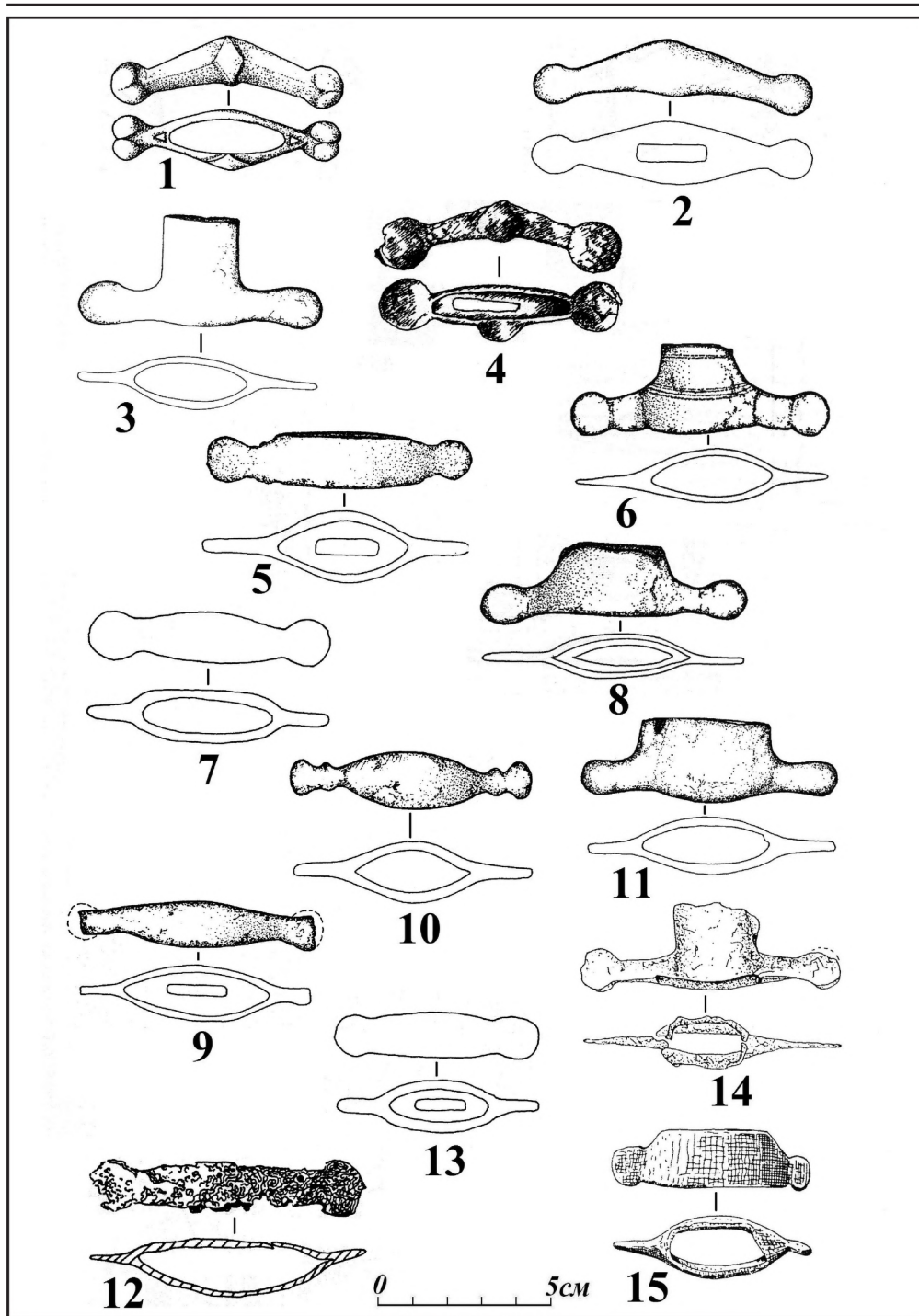

Рис. 8. Перехрестя шабель із середньовічних пам'яток Болгарії: 1, 13 – північно-східна Болгарія; 2, 5, 9 – Великий Преслав; 3, 7 – Добрячко; 4, 6, 8 – Руйно; 10 – Сеново; 11 – Старо Село; 12, 15 – Стирмен; 14 – Марково (за В. Йотовим).

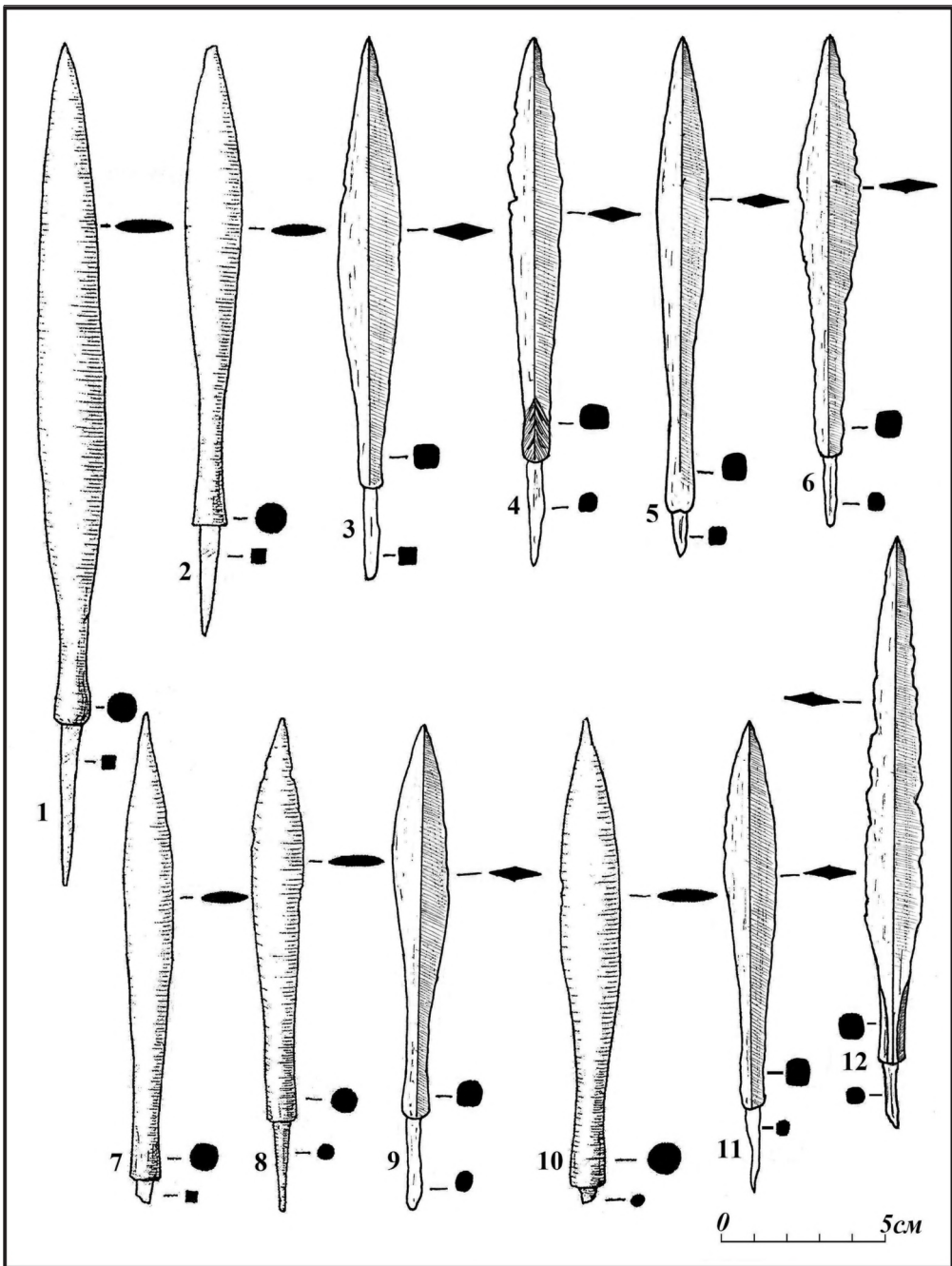

Рис. 9. Ланцетоподібні наконечники стріл з городища (тип 62).

Преславі (рис. 8, 2,5,9), Добрічко (рис. 8, 3,7), Руйно (рис. 8, 4,6,8), Сеново (рис. 8, 10), Старо Село (рис. 8, 11), Стирмен (рис. 8, 12,15), Марково (рис. 8, 14) [15, с. 59-76]. Датуються подібні шабельні гарди IX ст.

Окрім предметів озброєння, увагу слід звернути на знахідку, котра трапилася при розчистці печі-кам'янки напівземлянкового житла, розкопаного на Рухотинському городищі у 2009 р. Разом із ліпною та кружальною керамікою райковецької культури було знайдено скроневе кільце «волинського типу» (рис. 4, 15). Його діаметр становить 2,6 см, довжина підвіски – 1,7 см. Дужка кільця виготовлена із білого сплаву, а підвіска-балаєрина – із міді чи бронзи. За типологією С. Рябцевої, такі скроневі кільця належать до варіанта «3А» і найбільш поширені на території Дунайської Болгарії та датуються IX-XI ст. [26, с. 42; 52, л. 237-280].

Таким чином, можемо припустити, що військовий контингент, який перебував або брав участь в штурмі Рухотинського городища складався з професійних воїнів, які володіли досить потужним й передовим для того часу озброєнням дальнього бою. До проведення більш масштабних розкопок городища стверджувати конкретно про його належність складно. Комплекси озброєння, знайдені на пам'ятці знаходять численні аналоги серед слов'янського, скандинавського озброєння, а також у матеріалах Першого Болгарського царства та Великої Моравії. В будь-якому разі вони дозволяють з інших позицій поглянути на історію Середнього Подністров'я та віддзеркалюють складні та суперечливі процеси, які відбувалися в Східній Європі у VIII-X ст.

Література

1. Атанасов Г. Инсигниите на средновековните български владетели: корони, скиптри, сфери, оръжия, костюми, накити. – Плевен: ЕА-ЕД-Плевен, 1999. – 292 с.
2. Бартикян Р. О протоболгарских надписях ханов Крума (803-814) и Омуртага (814-831) и некоторых вопросах организации раннеболгарского государства // Herald of the Social Sciences. – 1981. – № 4. – Р. 67-77.
3. Бешевлиев В.И. Прабългарски епиграфски паметници. – София: Издателство на Отечествения фронт, 1981. – 182 с.
4. Бонев С., Дончева С. Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско. – Велико Търново: Фабер, 2011. – 324 с.
5. Ваклинов С. Формиране на старобългарската култура VI-XI век. – София: Наука и изкуство, 1977. – 294 с.
6. Ваклинов С., Станилов С. Кладенци – ранносредновековно българско селище. – Варна 1981. – 88 с.
7. Воронов Ю.Н. Тайна Цебельдинской долины. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1975. – 160 с.
8. Воронов Ю.Н., Шенкао Н.К. Вооружение воинов Абхазии IV-VII вв. // Древности эпохи великого переселения народов V-VIII вв. Советско-венгерский сборник. – М.: Наука, 1982. – С. 121-164.
9. Гръцки извори за българската история. – София: Издание на Българската Академия на Науките, 1960. – Т. III. – 329 с.

10. Гръцки извори за българската история. – София: Издание на Българската Академия на Науките, 1961. – Т. IV. – 358 с.
11. Гюзелев В.Т. Кавханите и ичиргу-боилите на българско ханство-царство (VII-XI вв.). – Пловдив: Българско историческо наследство, 2007. – 243 с.
12. Дончева-Петкова Л., Нинов Л., Парушев В. Одръци. Селище от Първото българско царство. Т. I. – София: АИ «Проф. Марин Дринов», 1999. – 250 с.
13. Златарски В.Н. История на българската държава през средните векове. Том I. История на Първото българско царство. Част I. Епоха на хуно-българското надмощие (679-852). – София: Наука и изкуство, 1971. – 447 с.
14. Исповедник Феофан. Хронография. – М.: Наука, 1978. – 1115 с.
15. Йотов В. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII-XI век). – Варна: Зограф-Абагар, 2004. – 356 с.
16. Йотов В., Атанасов Г. Скала. Крепост от X-XI век до с. Кладенци, Тервелско. – София: Наука и изкуство, 1998. – 347 с.
17. Калініченко В.А., Пивоваров С.В. Ланцетоподібні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти) // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2013. – Т. 1(35). – С. 23-42.
18. Коледаров П.С. Политическая география средневековой болгарской державы. Часть первая – с 681 по 1018 гг. – София: Издателство на българската академия на науките, 1979. – 88 с.
19. Комар А.В. Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований // Мадяри у Середньому Подніпров'ї. Археологія і давня історія України. Вип. 7. – К.: Інститут археології НАН України, 2011. – С. 21-78.
20. Медведев А.Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) // САИ. – 1966. – Вып. Е1-36. – 180 с.
21. Миринейский Агафий. О царствовании Юстиниана / Пер. М.В. Левченко. – М.: Арктос-Вика-пресс, 1996. – 224 с.
22. Недопако Д.П. Залізні наконечники стріл з Рухотина (технологічний аспект) // Археологія. – 2008. – № 4. – С. 70-76.
23. Овчаров Д. Византийски и български крепости V-X век. – София: Издателство на българската академия на науките, 1982. – 171 с.
24. Острая Лука Дона в древности. Замятинский археологический комплекс гуннского времени (Раннеславянский мир. Вып. 6). – М.: Наука, 2004. – 330 с.
25. Пивоваров С.В. Дослідження слов'янського поселення VIII-IX ст. поблизу с. Рідківці в 2010 р. // ПССІАЕ. – Чернівці-Вижниця: Черемош, 2011. – Т. 2(32). – С. 22-38.
26. Пивоваров С.В. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2010. – Т. 1(29). – С. 41-55.
27. Пивоваров С.В. Ювелірні вироби з поселення райковецької культури в околицях с. Рідківці // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Л.: Колір ПРО, 2012. – Кн. 2. – С. 384-390.
28. Пивоваров С.В., Калініченко В.А. Нові знахідки середньовічних наконечників стріл з території Середнього Подністров'я // Археологія та Фортифікація Середнього Подністров'я: зб. статей. – Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. – С. 66-72.
29. Приходнюк О.М. Пастирське городище. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина ІА НАНУ, 2005. – 244 с.
30. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст.). – К.: Наукова думка, 1975. – 154 с.
31. Приходнюк О.М. Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н.е.). – Чернівці: Прут, 2001. – 284 с.
32. Рабовянов Д. Извънстоличните каменни крепости на Първото Българско царство (IX-началото на XI в.). – София: Национален археологически институт и музей, 2011. – 308 с.

33. Тактика Льва / Изд. подгот. В. Кучма. – СПб.: Алетейя, 2012. – 368 с.
34. Тимощук Б.А. Восточнославянская община VI-X вв. н.е. – М.: Наука, 1990. – 190 с.
35. Тъпкова-Заимова В. Долни Дунав – гранична зона на византийския запад. Към историята на северните и североизточните български земи, края на X-XIII вв. – София: Издателство на българската академия на науките, 1976. – 188 с.
36. Фехер Г. Военното дело на прабългарите. – София: Военно-издателски фонд, 1938. – 167 с.
37. Цанкова-Петкова Г. О территории Болгарского государства в VII-IX вв. // ВВ. – 1960. – Т. 17. – С. 124-143.
38. Якобсон А.Л. К изучению раннесредневековой болгарской архитектуры (армянские параллели) // ВВ. – 1968. – XXVIII. – С. 195-206.
39. Bogacki M. Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza. – Łódź: Replica, 2009. – 343 p.
40. Dresler P. Opevnění Pohanska u Břeclavi. – Brno: Masarykova univerzita, 2011. – 288 s.
41. Kalousek F. Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela: archeologické prameny z pohřebiště. – Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971. – 272 p.
42. Macholdová R. Územní rozšíření šipek s trnem: Bakalářská práce. – Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2010. – 111 p.
43. Ruttkay A. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I) // SA. – 1975. – XXIII(1). – S. 119-216.
44. Ruttkay A. Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II) // SA. – 1976. – XXIV(2). – S. 245-395.
45. Žakovský P., Hošek J., Sedláčková L. Meče 11.–13. století z území Moravy // Archaeologia historica. – 2013. – 38(1). – S. 219-270.
46. Comşa M. Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești). – București: Anul Ediției, 1978. – 184 с.
47. Petrescu-Dîmbovița M., Teodor Gh. D. Sisteme de fortificații medievale timpurii la est de Carpați așezarea de la Fundu Hertii (jud. Botoșani). – Iași: Editura Junimea, 1987. – 145 p.
48. Venedikov I.J. La population byzantine en Bulgarie au début du IX-e siècle // Byzantinobulgarica. – 1962. – Т. 1. – S. 264-265.
49. Čilinská Z. Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. – Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej académie vied, 1973. – 257 s.
50. Hampel J. Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. – Braunschweig: F. Vieweg und Sohn, 1905. – 853 s.
51. Medgyesi P. 10–11. századi temető Sarkadkeresztúr határában (Előzetes jelentés). – Hódmezővásárhelyi: Múzeum Évkönyve, 1993. – L. 487–511.
52. Péter L. Délszlávok Nyitrán? Megjegyzések az alsó ívükön tekerceselt drótdíszes karikaékszerek klasszifikációja kapcsán // Középkortörténeti Tanulmányok 7. – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2012. – L. 237-280.

Наукове видання

АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 5

Комп'ютерна верстка Б. І. Гуцуляк

*На обкладинці: ювелірні вироби райковецької культури
з пам'яток Рідківці та Ревне*

Підписано до друку 26.11.2014. Формат 70x108/16.
Папір офсетний. Друк. офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 35,88. Умов. фарб.-відб. 35,88.
Тираж 300 прим. Зам. 2111.

Видавництво «Черемош».

Віддруковано з оригінал-макету замовника.

КП «Сторожинецька районна друкарня»
59000, Сторожинець, вул. Кобилянської, 7.

